

ADORNO'DAN “YENİ SAĞ RADİKALİZM VEÇHELERİ” VE NEOFAŞİZMİN SACAYAKLARI*

Özgür YILMAZ**

Theodor W. Adorno'nun “Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri ve Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?” başlığıyla Türkçe'ye çevrilen eseri Metis Yayınları tarafından 2020 yılında basıldı. Kitap 2020'de Türkçe'ye kazandırılmış olmasına rağmen, dünyanın içinde bulunduğu pandemi koşullarında yeterli ilgiyi görmedi. Oysa Adorno'nun 1950'lerin sonunda söyledikleri, 2020'li yıllara projeksiyon tutacak nitelikte...

Kitap, aslında Adorno'nun biri 1967'de (“Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri”), diğeri 1959'da (“Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?”) yapmış olduğu iki konferans konuşmasından oluşmakta. Kitabın giriş kısmında editör tarafından da dikkat çekildiği üzere “belli başlı pasajları güncel gelişmelerin bir yorumu olarak” okumak mümkün (Weiss, 2020, s. 11). Bu tanıtım yazısında güncel gelişmeleri yorumlamaya imkân veren bu pasajlara, Adorno'nun yaptığı konuşmalara referansla dikkat çekilmeye çalışılacaktır. Bunun ardından kitabın bıraktığı izlenimlerden yola çıkılarak, günümüze dair tespitlerde bulunulacaktır.

Adorno, 1945'te kaybeden Nazilerin, yeniden güç kazanarak neo-Nazi tehlikesi yarattığına dikkat çeker: Dinleyicilerine, “1964'te kurulan ve sağ cenahın koalisyon hareketi olarak hiç azımsanmayacak derecede rağbet gören NPD'nin¹ Almanya Federal Cumhuriyeti'nde yükselişe geçişini” açıklamaya çalışmıştır (Weiss, 2020, s. 12). Yani, “Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri” konuşmasının bağlamını oluşturan şey aşırı sağın yeniden güç kazandığı konjonktürdür. 1960'lı yıllar aynı zamanda dünyada “yeni bir tip sağcılık” tartışmalarının yaşandığı zaman dilimidir. Adorno, bu yeni tip sağcılığın “faşizmi olgunlaştıran toplumsal önkoşulların hâlâ geçerli olmasıyla” birlikte açıklanması gerektiğini belirtir (2020, s. 31). Faşizmin belirleyiciliğinin devam ettiğine dair yapılan bu tespit oldukça erken tarihte yapılmıştır. Adorno, neofaşist hareketlenmelerin güçlenmesi için gereken önkoşulların doğrudan siyasal düzlemde olmasa da toplumsal alanda devam ettiği fikrinden yola çıktığını dile getirir (Adorno, 2020, s. 31). Bu noktada neofaşist hareketlenmelerin güç kazanmaya başlamasını ekonomik kriz teziyle temellendirir. Bunu yaparken, teknolojik gelişmenin yol açabileceği potansiyel işsizlik ve işsizler, otomasyon çağı gibi kavramlara dikkat çeker (Adorno, 2020, s. 32).

Adorno'nun faşizmin ivme kazanmasına yönelik yaptığı tespitlerden biri de propaganda aygıtına yöneliktir. Neofaşist hareketlerin, klasik faşistlerden propaganda anlamında ciddi bir birikimi devraldıklarını dile getiren Adorno (2020, s. 37-39) bir diğer mirasın ise “toplumsal çöküş” ve “yıkım arzusu” olduğunu ifade etmektedir. Propaganda çalışması, antikomünist bir histeri ve anti-entelektüalizm üzerine kuruludur –Adorno (2020, s. 43-44)'ya göre bunun gerekçesi artık doğrudan antisemitizm yapılamamasından ötürüdür. Burada dikkati çeken bir diğer nokta, Adorno'nun

* Adorno, T. W. (2020). Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri ve Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?. (Çev. Şeyda Öztürk ve Tarhan Onur). Metis Yayınları: İstanbul.

** İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Doktora Programı öğrencisi, e-mail: ozguryilmaz955@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3020-8550>

¹ Almanya Ulusal Demokratik Partisi.

propagandayı otoriteren kişilik modeliyle ilişkilendirmesidir. *Führerprinzip* olarak anılan bu şef kültürü, lideri her şeyin üstünde tutar; toplumun her düzeyinde gerek ekonomide gerek siyasette kendini şefe feda etmeyen faşist bir örgütlenme yoktur (Michel, 2017, s. 10). Adorno (2020, s. 45), özellikle entelektüeller arasındaki entelektüel karşıtlığına yol açanın "Almanca konuşulan ülkelerde hüküm süren varoluşçuluk felsefesinin o zehirlenmiş atmosferi" olduğunu söyleyerek, bu sorunu felsefi bir temel etrafında konumlandırır. Propagandanın temelini oluşturan bir diğer ilke olan antikomünizmi ise, materyalizm karşıtlığıyla temellendirir. Bu materyalizm karşıtlığı kendini kâr ve maddi imtiyaz edinme arayışı şeklinde sunulur ki, bu sunum materyalist tarih kuramının tahrif edilmesine yol açar (Adorno, 2020, s. 43).

Propaganda aygıtının bu ilkesi klasik faşizmle ortaktır; farklı olan noktası ise propaganda süreçlerinde temeli oluşturanın artık milliyetçilik olmamasıdır. Artık geçer akçe "alerjik noktalar" olmuştur (Adorno, 2020, s. 49-52). Bu alerjik noktalardan biri bugüne de yansıyan "göçmen karşıtı ırkçılık"tır (Griffin, 2014, s. 11). Adorno'nun yine erkenden dikkati çektiği bir olgu, "yeni sağ" olarak tanımlanan hareketlerin programsızlığıdır. Bunu bir örnekle açıklar:

"Geçenlerde Almanya'da büyük bir medya iletişim kurumu bazı NPD liderleriyle görüşerek ne tür somut önerileri olduğunu ortaya çıkarmaya çalıştı. Bu görüşmede elde edilen tek somut öneri, bence çok da anlamlı bir şekilde, şu oldu: Taksi şoförlerinin katilleri için idam cezasının tekrar yürürlüğe sokulması" (Adorno, 2020, s. 53).

Taksi şoförleri ile sağ hareketlerin ilişkisi her ne kadar tesadüfi olsa da Adorno'nun programsızlığa çektiği bu dikkat popülizm üzerine yapılan çalışmalarda oldukça sık kullanılan bir olgudur. Bugünkü sağ hareketler incelendiğinde, somut bir siyasal programdan yoksun oldukları görülecektir. Bu programsızlık da aslında faşistlerden kalma bir popülist yöntem olarak okunabilir (Fassin, 2018, s. 23).

Adorno'nun altını çizdiği tartışmalardan bir diğeri nasyonal sosyalizmin "sağlıklı köken öğretisi"dir. Bu öğreti, nasyonal sosyalizmin köklerinin aslında sağlıklı olduğunu; pratikte kadrolar eliyle yozlaşmanın gerçekleştiğini temel alır. Adorno'nun bu tespiti akıllara Julius Evola'yı getirmektedir. Evola, faşist düşüncenin, moderniteye karşıtlık, toplumsal çöküşe karşıt olarak tinselleşmeyi öne çıkarış, demokratik ve komünist tehlikeye karşı mücadeleye, Batı uygarlığına karşı mistik düşünce gibi sacayaklarını sahiplenir: O'na göre gerek İtalyan gerek Alman faşistler yozlaşarak faşist düşünceyi yoldan saptırmıştır (Bull, 2012, s. 5). Fakat neofaşizmin bir numaralı düşünürü olarak öne çıkan Evola'daki tinselleşme bir dinselleşme değildir. Onda öne çıkan bir pagan emperyalizmi fikridir.

Adorno, faşizmin sağlıklı köken arayışlarına karşıdır: Asıl sağlıklı olan kökendir zaten. Faşizmin zamana yönelik münasebetini "Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?" başlıklı sunumunda daha detaylı incelemektedir. Adorno'nun burada, faşizmin yakın geçmişle ilişkisini irdeler. Bu yakın geçmiş, iki dünya savaşı arası döneme damgasını vuran ve tüm Avrupa'yı etkisine alan faşizmdir. Dönemin Avrupası, geçmişten kurtulmak istese de Adorno kurtulunmak istenen geçmişin hâlâ canlı olduğunu ileri sürer (Adorno, 2020, s. 60). Bu geçmiş, "kendisini olaylardan etkilenmiş duyumsayanların yalın kurgularına indirgenerek etkisizleştirilmektedir" (Adorno, 2020, s. 63-64). Hatırlanmak istenmeyen, adı anılmak istemeyen o "altı harfli" *führerprinzip*'in dirilişiyle açığa çıkmaktadır:

"Otoriteye bağımlı karakterler kendilerini, herhangi bir özel içeriğe gerek duymadan, ne olursa olsun yalın somut erkle özdeşleştirirler. Aslında bunların yalnızca zayıf bir Ben'leri vardır ve eksiği doldurmak için büyük kolektiflerle özdeşleşmeye ve onlar tarafından korunmaya ihtiyaç duyarlar" (Adorno, 2020, s. 70-71).

Böylelikle ulusun kolektif öznesi haline gelen *Führer* ideale dönüşüp, insanüstü bir konuma yerleşir. Bu olduğunda, bireylerin tekil varoluşlarında hayata geçiremedikleri "arkaik büyükenmeci benliği ... bir parça gerçekleştirmiş olurlar"; diğer yandan da "Benlik-İdeali'ne bağlı saldırganlıklarından yansıtma yoluyla kurtulurlar, bunun sonucunda dünya kaçınılmaz olarak, özneyi savunmaya geçmeye mecbur bırakan tehlikeli, misilleme bağımlısı nesnelere dolup taşar: 'toplumsallaşmış narsisizm'in temin ettiği mükafatların arka yüzünü paronaya oluşturur" (Stefan Breuer'dan aktaran Waiss, 2020, s. 20). Kitleler artık lidere baktığında kendilerinin cisimleşmiş halini görmektedir: Çözüm bu liderdedir.

Bu yakın geçmişin ve günümüzün krizlerinin, güçlü lidere kenetlenme arzusuyla aşılması fikri aslında bir başka zamansal kurguyla ilintilidir. Bu da uzak geçmişin kurgulanması, yani Adorno'nun da dikkati çektiği üzere *völkisch*² birlik fikriyatıdır (Adorno, 2020, s. 71). *Völkisch* fikir, karakterlerin ve düşüncelerin merkezinde gençleşmiş bir *volk*'a (halka) ilişkin biyolojik ırkçılık temeline dayanan geçmiş arayışıdır (Neocleuos, 2014). Bu da kavramı faşizmin merkezi kavramlarından biri haline getirmektedir. Bu birlik hissiyatı, "(n)e kadar sahte ve yapay olursa olsun biraradallığın sıcaklığı sayesinde, sayısız insana, yabancılaşmış durumun soğukluğu giderilmiş gibi geliyordu" (Adorno, 2020, s. 71). Elbette ki, birlik fikrinin yabancılaşmayı gidermesi bir başka olguyla el ele ilerlemektedir: Kolektif narsisizm. Adorno, faşist düşüncenin getirdiği bu olgunun, ulusal kibri arttırdığına dikkat çeker. "Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri" konuşmasında bahsettiği şekliyle, bu "materyalist" dünyada tekil insan daha az ruhsal doyum elde eder ve bu kolektif narsisizmin getirdiği bütünlükle özdeşleşme tekil ruhsal doyumlru ikame eder hale gelir (Adorno, 2020, s. 73).

Adorno'dan Yola Çıkararak

Adorno'nun konuyla ilgili literatüre göre oldukça erken bir tarihte yaptığı konuşmalardan yola çıkarak, o dönem yaptığı tespitlerin günümüzdeki güncelliğini sınamak açısından üç tartışma başlığı öne çıkar: 1) Propaganda-rıza üretimi 2) Teknolojik gelişme-işsizlik ilişkisi ve 3) Palingenetik mit kullanımları.

Adorno'nun söz konusu konuşmalarını yaptığı dönem aslında, faşizm-neofaşizm geçişinde bugüne yansıyan değişimlerin başladığı dönemdir. Neofaşizm kavramı 1945 sonrası gerek fiziken, gerek siyaseten hayatta kalmaya çalışan siyasi hareketleri tanımlamak için kullanılır. Bu hareketlerin başlangıçtaki amaçları mutlak askeri yenilginin hemen ardından hayatta kalabilmek olsa da, bu hareketler hem İtalya'da hem de Almanya'da eski faşist kadroların öncülüğünde serpilmeye başladılar. Yer yer Evola'nın inkârcı düşünceleriyle parlamento içi mücadele sınırları içinde kalsalar da, bu sınırı aşmaları için çok zaman gerekemeyecektir ve 1970'li yıllar İtalya'da neofaşistler tarafından düzenlenen birçok terör eylemine sahne olacaktır (Bull, 2012, s. 2-5). Adorno'nun faşizm-neofaşizm geçişine dair tespitini yaptığı bu dönüşümler bugün geçerliliğini korumaktadır. Propaganda kavramı, bugünkü birçok faşist hareketin tartışılmasında merkez konumda yer almaktadır. Faşistlerin bugün kullandığı yöntem elbette farklılık yaşamıştır. İnternet çağına uyum sağlayan neofaşistler, *fake-news* başta olmak üzere *post-truth* yöntemler kullanmaktadır. *Post-truth* gerçeğe yalanan birbirine girmesidir: Güvenlik hissi kendini duygularda göstermelidir, akıl olmasa da olur. İşte 21. yüzyılın faşizminin irrasyonelliği bu şekilde vücut bulur (Robinson, 2019, s. 171).

Bugünün *post-truth*'unun temellerini faşizmde bulmak mümkündür. Örneğin Adolf Hitler, parlamentodan olağanüstü yetki talep ederken 14 yıl boyunca sosyalistlerin Nazilere zulmettiğini dile getirmişti; aslında Naziler yasadışı faaliyetlerinden ötürü ya hiç ceza almamış ya da hafif cezalar almıştır (Passmore, 2014: 20). Donald Trump'tan Jair Bolsonaro'ya, Victor Orban'dan Rodrigo Duterte'ye sistematik yalan, iftira ve sahte haberlerin yayılması rızanın üretimi noktasında küresel bir taktik olarak kullanılır haldedir (Tormey, 2019). Rızanın üretimi, Antonio Gramsci'nin hegemonya kuramına dayanmaktadır. Bu kuram, kültürel hakimiyetin güç ya da zorlama ile sağlanmadığını, madun kitlelerin rızası ile mümkün olduğunu ileri sürer. Madunlar, kendilerine egemenler tarafından gösterilen dünyaya çıkarlarına olduğunu düşündükleri için rıza gösterirler (Turner, 2016, s. 82). Rızanın üretimi sürecinde kitle iletişim araçlar önemli bir rol oynamaktadır (Güzel, 2007, s. 186). Örneğin Bolsonaro'nun *fake-news* yöntemi şöyle çalışmaktadır: Takipçileri *WhatsApp* programı üzerinde gruplar kurar, bu gruplara yalan haberler atılır ve yayılır. Bu haberlerden biri, seçimlerde yarıştığı parti adaylarından birinin "İsa Peygamber'in transseksüel olduğunu savunduğu" yönündeki haberdir. Bu haber daha sonra yalanlanmıştır; fakat oldukça etkili olmuştur (Rezende, 2018). 2017 yılında Pulitzer ödüllü bir haber doğrulama kuruluşu olan *PolitiFact*, Donald Trump ve destekçileri tarafından yayılan haberlerin %69'unun, "yanlış, çoğunlukla yanlış ya da kısmen yanlış" şeklinde olduğunu açıklamıştır (Journell, 2017, s. 8).

² Halkçı.

Adorno'nun sözünü ettiği ve bugünün neofaşistlerinin örgütlenme havzasını oluşturan diğer bir odak noktası da teknolojik gelişme ve işsizlik arasındaki bağlantıdır. Klasik faşizmin demagog liderleri, işsizlere ve mevcut işçilere sermaye ile emek güçleri arasındaki ayrımı silerek birbirleriyle uzlaşmayı vaat eder: Bu sürecin sonucunda kurulacak korporasyonlarla işsizlik ortadan kalkacak ve mevcut işçiler de küçük burjuva gibi yaşayacaklardır (Guérin, 2014, s. 101). Neofaşistlerin de klasik faşistlerin komünist cadı avına benzer şekilde, göçmenlere saldırmasının gerekçelerinden biri, işlerini ellerinden aldıkları iddiasıdır. Bugün üretim araçlarındaki teknolojik gelişim dikkate alındığında, daha az işçiye gereksinim duyulduğu çıkarımı yapılabilmektedir. Öyle ki, kapitalistlerin ettiği kârdan vatandaşlık maaşı dağıtılması tartışmaları da özellikle Batı Avrupa ülkelerinde hızla yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde, neofaşizmin örgütlenme havzasının artışı geçeceğini söylemek abartılı olmayacaktır.

Son olarak, Adorno'nun dikkat çektiği bir diğer kavram geçmişin kullanımı üzerine olandır. Klasik faşizmin geçmiş zaman ile olan ilişkisi, yukarıda bahsedildiği kadarıyla yalnızca propaganda ile sınırlı değildir. Faşistleri ya da neofaşistleri diğer sağ ideolojilerden ayırt eden en önemli ayrıntı belki de geçmişle olan bu ilişkileridir. Geçmişin faşistlerce kullanımını irdeleyen yaklaşım palingenetik mit kullanımları olmuştur. Yunanca yeniden doğuş anlamına gelen palingenetik, yeniden doğan, yenilenen anlamında kullanılmıştır (Breuer, 2017, s. 9). Bu kavramla anlatılmak istenen, faşizmin geçmişin "şanlı" imparatorluklarını ulusal birlik fikri (*völkisch*) etrafında gelecek zamanda yeniden kurma arzudur. Bu arzu, yukarıda bahsedilen plansızlık tartışmasıyla beraber okunulduğunda daha da anlamlı hale gelebilir. Peki, bu zamansal kurguda "bugün" neden atlanmaktadır? Çünkü bugüne, modernitenin, Sanayi Devrimi'nin getirdikleri hâkimdir: İşte bu noktada, Adorno'nun dile getirdiği, faşistlerin materyalizmden ne anladığı önem kazanmaktadır: Onlara göre modernite tinselliği, ruhsallığı katleder ve maddi olanın hüküm sürmesine yol açar. O yüzdendir ki, faşistler, neofaşistler bugüne savaş açar ve gelecekte (geçmişin) Aryan ırkını, imparatorluğunu kurmak için mücadele eder. Bu mücadele süreci doğal olarak halk inşası süreciyle iç içedir: Geleceğin halkını, bugünden kurmaya başlamaktadırlar.

Yazının başında çalışma hakkında Adorno'nun çalışmasının yeterli ilgili görmediğinden bahsederken öznel bir değerlendirme yapılmamıştır. Neofaşizm tehlikesi bugün hiç olmadığı kadar gerçektir ve bu tehlike artmaya devam etmektedir. Yer yer geri çekildiği noktalar olsa da (Trump örneği), Adorno'nun dile getirdiği üzere sosyoekonomik olarak ayak bastıkları alanlar ortadan kaybolmamaktadır. Yani geçmişteki "*Deutschland über alles*"³ bugün "*Make America Great Again*"⁴ haline gelebilmektedir. Ancak geleceğe dair asıl kuşku uyandıran nokta, Adorno'nun da dikkat çektiği toplumsal felaket fikriyatıdır –Adorno bu tartışmada faşizmin Nihilistik kökenlerine değinecektir (Adorno, 2020, s. 37). Bu toplumsal felaketler, kişiler üzerinde bir baskı yaratmaktadır. Bu baskı, içinde bulunduğu toplumsal durumdan yola çıkarak kişinin çöküşü arzulamasına yol açar: "Tek bir grubun çöküşünü değil, mümkünse bütünün çöküşünü" (Adorno, 2020, s. 37). İçinde bulunduğumuz dönemi, ekonomik/toplumsal/ekolojik olarak bir kriz içinde görürsek eğer bu topyekûn yaşanan uygarlık krizine getirilecek yanıtları düşünmek de önem kazanmaktadır. Ben de bu tartışmanın ileri bir yere sürükleneyeceği umuduyla, Adorno'nun kitapta sordurduğu şu sorular üzerine düşünmeye davet ediyorum: Yaşadığımız krizlere bulunacak çözümler sistem içi mi olacak? Eğer sisteme alternatif çözümler bulunamayacaksa, yönetenlerin dizginledikleri neofaşizme geçit vermesi mümkün mü olacak?

KAYNAKÇA

Adorno, T. W. (2020). Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri ve Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?. (Çev. Şeyda Öztürk ve Tarhan Onur). Metis Yayınları: İstanbul.

Breuer, S. (2017). Milliyetçilikler ve Faşizmler Fransa, İtalya ve Almanya Örnekleri. (Çev. Çiğdem Canan Dikmen). İletişim Yayınları: İstanbul.

³ "Almanya hepimizin üzerinde."

⁴ Amerika'yı yeniden büyük yap.

YILMAZ, Ö. (2021), Adorno'dan "Yeni Sağ Radikalizm Veçheleri" ve Neofaşizmin Sacayakları, AUSBD, 4 (8), 181-186

- Bull, A. C. (2012). Neo-fascism. The Oxford Handbook of Fascism içinde. Oxford University Press.
- Fassin, E. (2018). Popülizm: Büyük Hınç. (Çev. Gülen Kırnalı). Heretik Yayıncılık: Ankara.
- Griffin, R. (2014). Faşizmin Doğası. (Çev. Ali Selman). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Guérin, D. (2014). Faşizm ve Büyük Sermaye. (Çev. Bülent Tanör). Habitus Kitap: İstanbul.
- Güzel, M. (2007). Küreselleşme, Tüketim Kültürü ve İnternet'teki Gençlik Siteleri. (Der. Mutlu Binark) Yeni Medya Çalışmaları içinde. Dipnot Yayınları: Ankara.
- Journell, W. (2017). Fake news, alternative facts, and Trump: Teaching social studies in a post-truth era. *Social studies journal*, 37(1), 8-21.
- Michel, H. (2017). Faşizmler. (Çev. Füsün Üstel). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Neocleuos, M. (2014). Faşizm. (Çev. Doğan Barış Kılınç). NotaBene Yayınları: Ankara.
- Passmore, K. (2014). Faşizm. (Çev. Sinem Gül). Dost Yayınları: Ankara.
- Rezende, R. (2018). Jair Bolsonaro, populismo de derecha y fin de ciclo político. *Revista Política Latino Americana*, 7, 1-15.
- Robinson, W. I. (2019). Global capitalist crisis and twenty-first century fascism: Beyond the Trump hype. *Science & Society*, 83(2), 155-183.
- Tormey, S. (2019). *Populism: A Beginner's Guide*. Simon and Schuster.
- Turner, G. (2016). İngiliz Kültürel Çalışmaları. (Çev. Deniz Özçetin & Burak Özçetin). Heretik Yayınları: Ankara.
- Weiss, V. (2020). Bugünden Bakınca. Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri ve Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir? içinde. (Çev. Şeyda Öztürk ve Tarhan Onur). Metis Yayınları: İstanbul.

YILMAZ, Ö. (2021), Adorno'dan "Yeni Sağ Radikalizm Veçheleri" ve Neofaşizmin Sacayakları, AUSBĐ, 4 (8), 181-186